

editorial

carpeta

Un xicotet informe des dels marges, perquè és ací on viu l'ànima

Loris Viviani, IPFee • 5

Promoure, promocionar i crear metodologies novadores en la formació de persones adultes

Clara Arbiol González, Universitat de València • 17

Formació de persones adultes, multiculturalitats i processos d'inclusió

Jordi Vallespir, Universitat de les Illes Balears • 25

contínua

Vigència i vigor de l'educació popular en els inicis del segle XXI

Alfonso Torres Carrillo, Universitat Pedagògica Nacional, Bogotà • 41

persones, territoris i experiències

La dinamització del català a dos centres d'adults de Mallorca

M. Antònia Font, CEPA La Balanguera de Palma • 49

Projecte Elcádiz: una eina per a l'alfabetització

Anna Giner González i Matilde González Ibáñez • 58

El valor de les paraules: reflexions i accions en els processos d'alfabetització en la formació de persones adultes

Pascual Múrcia Ortiz, FPA; TAREPA-PV • 62

El record social i la formació de persones adultes, una aposta urgent

Luz Maceira Ochoa • 70

investigació

Subjectes i poders universitaris. conflicte, avenir i autoafirmació de la Universitat

Marco A. Jiménez i Ana María Vall Vázquez • 81

arxiu

dialògica

CFA Palau de Mar: l'evolució d'un projecte

Joan Padrós Rodríguez, Montse Abelló Güell, M. Àngels Araujo Alvarez,

CFA Palau de Mar • 109

fotografia

Certamen literari FPA 2003 Almussafes • 121

llibres

El pensament de l'experiència

Anna Rosa Butarelli i Federica Giardini • 123

Sumari

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitze el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugua requerir major informació.

Vigència i vigor de l'educació popular en els inicis del segle XXI

Alfonso Torres Carrillo, Universitat Pedagògica Nacional, Bogotà, Colòmbia
Traducció: Rosa Navarro i Juanma Sanchis

L'educació popular —com a concepció pedagògica i moviment educatiu— ha estat present en la història d'Amèrica Llatina des de mitjans de la dècada dels seixanta del segle passat. Encara que els seus antecedents es remunten a Simón Bolívar i al seu mestre Simón Rodríguez, els quals van fer explícit ús de l'expressió *educació popular* com a projecte pedagògic emancipador i formador del poble i els ciutadans de les repúbliques naixents, el seu origen com a moviment educatiu i corrent pedagògic alliberador està associat a l'obra de Paulo Freire en la dècada de 1960 i la seua recepció en les següents (Torres, 2008).

Actualment, i des de fa una dècada, assistim a l'emergència de múltiples experiències, col·lectius, xarxes i accions formatives que reivindiquen l'educació popular de cap a cap del continent. Aquest renaixement també ha significat una renovació dels seus actors, continguts i pràctiques, que és necessari reconèixer.

En efecte, a l'ímpetu radical i revolucionari de les dècades dels setanta i huitanta va sobrevindre un replegament del seu sentit polític emancipador al llarg de la dècada dels noranta, associat a la crisi del socialisme soviètic i la conseqüent allau ideològica antiesquerrana, a la transició democràtica en alguns països del continent, a la caiguda del règim sandinista, als processos de pau a Amèrica central i a la recrudescència de la repressió en països com Colòmbia.

El nou discurs que es va imposar i expandir fou la celebració de la democràcia liberal, que es presentava com a superació de la confrontació entre capitalisme i socialisme, i com a única forma possible d'organització política; després de dècades de lluita contra els règims autoritaris i el seu desig de reconstruir els fràgils sistemes democràtics, molts educadors populars i organitzacions de la societat civil van acollir amb entusiasme el nou horitzó polític, reorientant les seues pràctiques educatives cap a la formació per a la ciutadania.

No obstant això, els efectes nefastos de l'aplicació de les polítiques econòmiques neoliberals (augment de pobresa, desocupació i inequitat), la pèrdua de legitimitat dels governs de transició i l'expansió de pràctiques clientelars, corruptes i mafioses i el creixement de la delinqüència i la conflictivitat social, van generar les condicions perquè en uns quants països de la Regió es reactivaren moviments socials històrics (indígena, llaurador), emergiren uns altres de nous (antineoliberals, ambientals, juvenils), s'enfortiren o sorgiren nous partits i moviments polítics d'esquerra, i que alguns d'ells arribaren al poder de governs locals i nacionals.

Ha sigut de la mà d'aquest renaixement de les lluites socials, així com de les indignacions, anhels i esperances que expressen, que l'educació popular ha tornat a ser un sentit, un sentir i un motiu per a moltes persones i col·lectius, que veuen en ella un referent polític, ètic i pedagògic per a orientar les seues pràctiques. Aquest renaixement actual de l'educació popular s'evidència en la proliferació de col·lectius, trobades i jornades de reflexió que es realitzen en diferents països del continent al voltant del seu nom. Així mateix, després d'un període d'escepticisme enfront de les pedagogies alliberadores en el món acadèmic, es creen ací i allà, càtedres, cursos, seminaris i conferències sobre Paulo Freire i sobre el seu llegat, l'educació popular i les pedagogies crítiques, en universitats públiques i privades, des del Río Bravo fins a la Patagònia, i inclús, a l'altre costat de l'oceà Atlàntic l'Institut Paulo Freire de Brasil, ha identificat més de 20 Càtedres Paulo Freire en el continent, sense comptar la infinitat d'esdeveniments acadèmics sobre el seu llegat.

Aquest nou ímpetu de l'educació popular també ha sigut reconegut en les últimes assemblees del CEAAL (Cochabamba, Lima), des de les quals s'ha plantejat i ratificat el manament que aquesta plataforma i xarxa de centres inspirats en l'educació popular es convertisca en un moviment al voltant d'aquesta i s'articule més decididament els moviments socials que tenen presència a Amèrica Llatina i el Carib. La seua nova denominació, Consell d'Educació Popular d'Amèrica Llatina i El Carib, confirma aquesta intencionalitat instituent. Sens dubte, aquesta decisió representa una oportunitat històrica perquè el Consell recobre vitalitat i legitimitat dins de l'ampli espectre dels moviments socials, col·lectius i xarxes socials entorn de l'educació popular.

Com s'expressa aquest renaixement de l'educació popular? A través de l'aferment i proliferació dels camps, dels actors i dels àmbits en què ha actuat. A ells em

referiré a continuació, així com als canvis en el context i les emergències que hui caracteritzen i desafien les pràctiques educatives populars.

Camps, actors i àmbits d'actuació

Com a acció educativa emancipadora, l'EP ha tingut estreta relació amb altres corrents alternatives com la teologia de l'alliberament, la comunicació alternativa, el feminisme i la investigació acció participativa. Per això, els seus actors i pràctiques han estat articulats a altres projectes, processos i moviments entorn de l'economia solidària, a dinàmiques eclesials i culturals, així com a processos polítics de conquesta i ampliació de la democràcia i la ciutadania. Fer un balanç del camp de l'educació popular a Amèrica Llatina hui, exigeix identificar la multiplicitat d'espais, actors i pràctiques que s'assumeixen com a tals.

En els seus inicis, l'àrea privilegiada de l'EP va ser l'alfabetització i l'educació de persones joves i adultes, però molt prompte es va ampliar a la formació de dirigents d'organitzacions i moviments socials (llauradors, populars, locals), al treball en salut, en comunicació, de gènere, ambiental i economia solidària; amb els processos de democratització iniciats en l'última dècada del segle xx, l'EP es va involucrar en l'escola formal, així com en la formació per a la participació local, l'educació ciutadana i en drets humans. En l'actualitat, apareixen temes emergents com la sobirania alimentària, l'agroecologia, els joves, la interculturalitat, els drets de la població LGBT i la justícia comunitària.

Des dels seus inicis, per la seua vocació emancipadora, les pràctiques educatives populars han privilegiat poblacions considerades com oprimides, explotades o discriminades, com ara els llauradors, els habitants dels barris populars i altres categories de treballadors; des de la dècada dels huitanta els "sectors populars" van adquirir rostres particulars en les dones, els joves i comunitats cristianes de base, reactivant-se el seu interès per les seues identitats culturals. Amb l'ampliació dels àmbits i perspectives d'acció, l'EP hui treballa amb professors i estudiants d'institucions educatives formals, joves, dirigents i autoritats locals, població LGBT, pobles originaris i afrodescendents.

L'EP privilegia la realització d'accions de formació de persones, col·lectius i organitzacions socials en les temàtiques mencionades des d'enfocaments i perspectives crítiques, a través de la realització de tallers, cursos i campanyes, la formació d'escoles de líders i en la producció de materials educatius i comunicatius. Alguns dels centres d'EP també s'han dedicat a la producció de coneixement social i pedagògic, en particular a l'anomenada sistematització d'experiències.

Contextos i desafiaments actuals

Aquesta amplitud i riquesa del camp de l'educació popular antecedeix i excedeix l'espai conformat pel CEAAL; no obstant això, aquesta xarxa continental de més d'un

centenar de centres d'EP a Amèrica Llatina, ha sigut un escenari privilegiat per a reconèixer els contextos, les tensions, els debats i desafiaments en el camp educatiu popular. Basat en una revisió dels articles de *La Piraqua* entre 2002 i 2013, i de la meua participació en diversos espais i processos d'educació popular en la Regió, en particular a Colòmbia, a continuació sintetitze alguns trets del context actual i els reptes actuals de l'EP.

Com vam dir al començament, des de mitjans dels noranta, l'entusiasme i optimisme dipositat en la democràcia liberal després del final de les dictadures, es va esquerdar enfront de l'evidència de les nefastes conseqüències socials que portaren les polítiques neoliberals. Transcorregudes dues dècades, els indicadors de pobresa i desigualtat social es van disparar en tots els països; la desocupació, la precarietat i la informalitat van passar a ser els trets predominants del món laboral. D'altra banda, la plutocràcia i la corrupció van aguditzar la crisi de legitimitat de governs i partits polítics.

Davant del deteriorament de les condicions de vida de la població, es van reactivar diverses expressions de resistència i protesta. El començament del segle va coincidir amb l'ascens de diferents moviments indígenes, llauradors i populars en països com Equador, Bolívia, Brasil, Colòmbia Argentina i Mèxic. El Fòrum Social Mundial que es reuneix des del 2000, expressa i aglutina aquests aires de canvi entorn de la consigna "Un altre món és possible". També com a expressió de l'inconformisme generalitzat, han arribat al poder moviments polítics d'esquerra. Les democràcies oligàrquiques que havien succeït les dictadures, van començar a ser substituïdes per governs d'esquerra o progressistes, en països com Brasil, Bolívia, Argentina, Veneçuela, Equador, Uruguai, El Salvador i Perú.

Sensible a aquestes transformacions i emergències, i des de la seua preocupació per garantir la seua vigència crítica i utòpica, els centres del CEAAL reconeixen des de 2003 els següents desafiaments, els quals van ser assumits com a manaments i eixos d'acció en les seues Assemblees de Recife (2004) i Cochabamba (2008) i ratificats en la de Lima (2012):

1. *Afermament de l'EP dins dels paradigmes emancipadors*

Tal preocupació parteix de reconèixer-se al llarg de la seua història com a corrent crític, i de la necessitat d'actualitzar les seues perspectives polítiques davant dels canvis recents del context mundial i l'hegemonia del pensament únic neoliberal. Aquest desafiament també evidencia una preocupació sentida per part dels col·lectius de diversos educadors populars sobre els sentits polítics que orienten les seues pràctiques educatives, després d'un període dominat per la retòrica liberal.

Passada una dècada, podem afirmar que hi ha consensos quant al desafiament que es va plantejar l'EP enfront dels "paradigmes emancipadors". El

primer és assumir la categoria de “paradigma”, no sols com a perspectiva epistemològica, sinó en un sentit ampli, com a matriu cultural, des de la qual els col·lectius socials lliguen i es relacionen amb la realitat i en la qual les subjectivitats són primordials. Són emancipadors, “si donen cabuda a les visions que mostren la seua desavinença amb les desigualtats i asimetries de l’orde imperant, per la qual cosa prefiguren una societat justa i humanitzada”.

El segon consens és que quan es parla de paradigmes emancipadors des de l’EP, aquests involucren una dimensió gnoseològica (interpretació crítica), una dimensió política (opció alternativa enfront de la dita realitat) i una dimensió pràctica (orienta les accions individuals i col·lectives). Així, en l’EP, la renovació de paradigmes implica enfortir la consciència crítica i les subjectivitats rebels.

El tercer és que allò emancipador no és patrimoni exclusiu de l’EP, sinó que aquesta se situa en el camp més ampli de corrents crítiques i utòpics com la filosofia, la teologia, l’ètica i la psicologia de l’alliberament.

Un últim consens és que l’EP posseeix la seua pròpia acumulació teòrica i pràctica que ha de reprendre’s i sistematitzar-se, així com l’experiència dels actuals moviments socials llatinoamericans. En l’EP no sols hi ha una acumulació com a corrent pedagògic, sinó també un saber provinent de la seua pràctica. També els actuals (no sempre recents) moviments socials en la regió estan recreant els repertoris de protesta i els discursos des dels que els justifiquen i orienten el seu actuar (com la lluita per la dignitat i pel bon viure).

2. *La formació de subjectes i subjectivitats rebels des de l’EP*

La construcció d’alternatives polítiques, socials, culturals i ètiques al capitalisme passa per la reactivació i producció d’imaginari, creences, valors, voluntats, pensaments i sentiments diferents dels que imposa el sistema, així com d’individus i col·lectius capaços de col·locar-se enfront d’aquestes circumstàncies adverses i actuar autònomament en defensa dels seus interessos, identitats i visions de futur. Això s’ha estat donant en el cresol de les lluites socials que en el camp i la ciutat hui commouen el vell orde; també des dels col·lectius, projectes i pràctiques d’educació popular ha vingut creixent el reconeixement de la necessitat de contribuir a la formació d’aquestes subjectivitats crítiques, indignades i rebels, així com subjectes a la pluralitat de persones, comunitats i sectors de població que protagonitzen o poden protagonitzar accions col·lectives per a transformar aquest sistema de dominació (Mejía, 2013).

En aquests últims anys, les estratègies educatives s’han enriquit, en la mesura que ja no sols apunten a la formació de consciència crítica, sinó tam-

bé a formar altres sensibilitats, voluntats, espiritualitats i corporalitats que possibiliten diversos —i al mateix temps confluents— camins de resistència, emancipació i construcció d'alternatives. Això també s'evidència en l'ampliació d'estratègies metodològiques que a més del diàleg, l'ús de tècniques participatives i la construcció col·lectiva de sabers, incorporen narratives, recorreguts, expressió estètica i corporal.

3. *Articulació de l'EP als moviments socials i l'EP com a moviment*

Des dels seus orígens l'EP es vincula als processos organitzatius i moviments populars que reivindiquen diverses demandes per a dignificar les seues condicions de vida. Entorn d'aquests moviments socials populars es va articular el discurs sobre el subjecte històric del canvi social, sobre l'afirmació d'identitats culturals i sobre la contribució de l'EP a la constitució d'aqueix subjecte.

No obstant això, des de mitjans de la dècada del noranta, molts centres —i la pròpia secretaria del CEAAL— van centrar les seues energies a relacionar-se i incidir en les institucions i polítiques públiques que emergien en la transició democràtica, descuidant els seus vincles històrics amb les organitzacions de base i els moviments populars. Per la seua banda, aquests vivien un procés de reactivació i amb les seues mobilitzacions van mostrar els límits de les noves democràcies.

Dins del seu procés de revitalització, els moviments populars van reconèixer la importància de l'educació, construint propostes pedagògiques que si bé reconeixen l'aportació de Freire i l'educació popular, es basaven en nous referents com la pedagogia de la terra dels llauradors a Brasil, la pedagogia rebel dels zapatistes a Mèxic i l'educació pròpia dels indígenes a Colòmbia. L'EP comença a reprendre i vitalitzar els seus vincles amb els moviments socials, per a compartir els seus acumulats, aprendre d'ells i continuar construint junts pensament pedagògic i estratègies educatives emancipadores.

4. *Educació popular i democratització radical de la vida*

A les democràcies realment existents en la regió se les ha caracteritzat com de “baixa intensitat”, com “restringides i restrictives”, atés que redueixen l'exercici de la ciutadania a l'emissió del vot i busquen emmascarar les injustes desigualtats en la distribució de la riquesa generada en les societats. Per això, des dels moviments socials i altres expressions de les organitzacions de la societat civil s'emfatitza la necessitat de democratitzar les democràcies, de radicalitzar-les en tornar el poder del mandat al poble i donar-los integritat articulant el creixement econòmic amb la justícia social i l'exercici participatiu del govern. En aquesta lluita per democratitzar la democràcia s'han multiplicat les experiències de vigilància ciutadana, de governs democràtics

locals i de col·lectius que busquen incidir en la reconfiguració d'allò que és públic i en el rescat públic de les polítiques de govern.

L'EP com a educació democràtica, com a educació per als drets humans i com a educació per a la participació, ha contribuït, sens dubte, a aquest procés de democratització. No obstant això, falta avançar en un posicionament propi, crític i alternatiu, davant d'una educació democràtica i ciutadana, més enllà dels marcs liberals hegemònics.

5. *Educació popular, cultiu de la diversitat i superació de tota forma d'exclusió i discriminació social*

Un dels elements centrals que han reivindicat els pobles indis i afros, els moviments de dones i els moviments al voltant dels drets i la diversitat sexual, ha sigut el dret a l'equitat en la diversitat, el dret a ser respectats en la diferència que defineix identitats i modes de realització personal i col·lectiva. Amb les seues lluites i demandes han posat el dit en la nafra de la subordinació i la discriminació que aprofundeix la lògica de l'explotació econòmica i la manipulació política. Han anat al fons de les lògiques de negociació de la dignitat humana que predominen en la visió occidental de la vida i en els models culturals, religiosos i socials hegemònics. Han col·locat el tema de la vida quotidiana en l'escenari de la lluita política i ens han obligat a revisar radicalment les nostres formes de construcció dels rols socials que assumim i de les relacions socials que generem. L'EP s'ha vist obligada a reconèixer aquestes dimensions de l'emancipació humana, aquestes noves expressions de la lluita social i política.